

İnsan hüquq və azadlıqlarının liberalizmin yanaşması

XVII əsr insanların feodalizmdən azad olma, kapitalizmə keçid, özündə azadlıq və bərabərlik ideyalarını qabarıq şəkildə əks etdirən liberalizmin inkişafı dövrü idi. İnsanların iradəsinə uyğun fəaliyyət göstərməli olan dövlətin insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına yönəlməmiş siyasətinin qarşısının alınması üçün çağırışlar öz əksini normativ hüquqi aktlarda tapmışdır. Liberal baxışların əsas mahiyyəti də məhz bundan ibarət idi. 100 il sonra bu ideyalar liberalizm məfkuresini əvvəlcə Avropaya, sonralar isə bütün dünyaya yaymış, Amerika və Fransa inqilablarına ruh və təkan vermişdir. İngiltərə inqilabı zamanı Levellerlər tarixdə birinci olaraq, insan hüquqlarını dövlətin müdaxiləsindən qorumalı olan yazılı konstitusiyanın qəbul olunmasını tələb edirdilər; bu bizim insan hüquqları haqqındakı bugünkü təsəvvürümüze uyğun şəkildə, yəni bu hüquqların toxunulmaz və ayrılmaz olması uğrunda mübarizə aparan ilk kütləvi hərəkat idi.

Şəxsi və siyasi hüquqlar uğrunda mübarizə aparan levellerlərin fikirləri qanun qarşısında hamının bərabərliyi, parlamentdə nümayəndələrin iştirakı ilə hakimiyyəti idarə etmək hüququ, söz və din azadlığı, əmək və ticarət azadlığı, inhisarlığın ləğvi, azad doğulmuş kişilərin seçki hüququ və hökumətin ədalətsiz siyasətinə qarşı xalqın üsyan etmək hüququnu ehtiva edirdi. Daha sonralar bütün bu hüquqlar Amerika Birləşmiş Ştatlarının İstiqlaliyyət Bəyannaməsində və Konstitusiyasında yer almışdır.

Fransada liberalizmin təməlini qoyanlardan sayılan B.Konstan insanı azadlığı olmadan təsəvvür etməir və onun bu azadlıqlarla vəhdətdə cəmiyyətin dəyərli subyekti olduğunu və tarixi inkişafın məhz bu azadlıqların əldə olunmasına gətirib çıxaraçağını qeyd etmişdir. Böyük ingilis alimi C.Bentam cəmiyyətdə insanların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini, hüquqi bərabərliyin təmin olunmasını və bununla da insanların ehtiyaclarının ödənilməsinə vacib bildirdi. Digər ingilis mütəfəkkiri H.Spenser də insanların təbii hüquqlara dünyaya gəldikləri andan malik olduqlarını, onların mülkiyyət hüquqlarına hörmət göstərilməli və şəxsi həyatlarına hakimiyyətin hər hansı bir şəkildə müdaxilə etməməli olduğunu iddia edirdi.

Daha sonralar dahi ingilis alimi Con Stüarf Mill mövcud liberal fikirlərlə əks olunan azadlıq ideyasını genişləndirərək, azadlıq üçün təhlükənin yalnız dövlət deyil, eyni zamanda, dözümsüzlük göstərən çoxluqdan və mühüm təsirə malik icimai rəydən də qaynaqqlana biləcəyini söyləmişdir. Onun liberalizmi yalnız şəxsiyyətin fərdi azadlığı, onun haqlarının keşiyində durmaqla kifayətlənmir, həm də dövlət mexanizminin özünün demokratik və hüquqi əsasda təşkil edilməsini tələb edirdi. C.S.Millin nəzəriyyəsinə görə, cəmiyyətin sabit inkişafına və ümumi rifaha çatmaq üçün insan hüquqlarının təmin olunması əsas şərtlərdən biridir. C.S.Mill həm də "Azadlıq haqqında", həm də digər əsərlərində liberalizmin başqa bir aspektini - sosial aspektini önə çəkmişdir. Bu nəticə etibarlı ilə, fərdin dövlətlə münasibətləri kontekstində hüquq və

azadlıqların genişlənməklə sosial hüquqları da əhatə etməsi ilə nəticələnmişdir. Fərdiyyətçilik anlayışının yeni aspektlərini üzə çıxaran belə sosial yanaşma ictimaiyyət tərəfindən bəyənilib dəstəklənmişdir.

Fəhləliyi, fəhlə sinfinin hüquqlarının təmin edilməsi üçün üsyan və inqilabdan deyil, sülhəradıcı, qeyri-inqilabi vasitələrdən istifadə olunmalıdır. Qeyd etmək istərdim ki, mütəfəkkirin ictimai yenilənmədə, haqq və ədalət uğrunda mübarizədə sülh-yaradıcı amil və üsullara, siyasi tolerantlığa, qeyri-inqilabi vasitələrə birmənalı üstünlük vermək ideyası sonralar öz müsbət rolunu oynamışdır. Son yüzilliklər Avropa, demək olar ki, bu ideyanı rəhbər tutub və bu gün də tutmaqdadır. Təqdirəlayiq nəticələr də göz qabağındadır. Və heç də təsadüfi deyildir ki, həmin ideyadan doğan mənə əsas hüquqlar haqqında 2000-ci il tarixli Avropa Xartiyasında da öz əksini tapıb.

Ə.Abbasov yazır: "Liberalaların digər bir iddiası iqtisadi maraqların təmin olunması üçün mülkiyyət hüquqlarının dövlətin müdaxiləsindən maksimum səviyyədə qorunması idi. Liberalizmin sosiallaşması əsasən XX əsrə təsadüf edir. Bu dövr iqtisadi sahədə dövlətin müdaxiləsi ilə sosial problemlərin həll olunmasının nəticəsində bərabərsizliyin aradan qaldırılması ideyaları ilə zəngin olmuşdur. F.D.Ruzvelt dörd əsas haqq olaraq - söz və ifadə azadlığı, dini etiqad azadlığı, ehtiyacdan uzaqolma azadlığı, qorxudan uzaqolma azadlığı və cəmiyyətdə sosial bərabərliyi təmin edəcək rifah dövlətinin prinsiplərini (hər şəxsə maaşlı iş, mənzil haqqı, sosial sığorta haqqı və təhsil haqqı) elan etmişdir. Haqqıqətə naminə etibar etməli ki, liberalizmde sosial yönümlüliyə ciddi impuls vermiş başlıca determinant Böyük Sosialist İnqilabı və Lenin-Stalin tərəfindən yaradılmış Sovetlər Birliyi olmuşdur. Sovet dövlətinin əməy, zəhmətkeşə, fəhlə sinfinə, kəndliyə, yaradıcı ziyalılara, elm, mədəniyyət və incəsənət adamlarına verdiyi dəyər, bir nümunə olaraq, ümumbəşəri duruma və gedişata olduqca ciddi təsir göstərmişdir. Bu nümunə qarşısında qlobal kapitalizm özünü cilovlamaq, çərçivələmək məcburiyyətində idi.

İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin və müdafiə olunması məqsədi ilə dövlət və vətəndaş münasibətlərində üstün tərəf kimi vətəndaşın qəbul edilməsini zəruriliyini nəzərdə tutan liberalizm, insan haqlarının ali dəyər kimi hər bir meyardan üstün, həmçinin, dövlət hakimiyyətindən müstəqil olmasının vacibliyini əsaslandırır. Bu fikrə əsasən liberalizmi insan haqlarının həm ideya mənbəyi, həm də tarixi perspektivdə bu haqların reallaşması üçün zəmin yaratmış müəyyən baxışlar sistemi olduğunu deyə bilərik. Lakin, fikrimcə, liberalizm bu statusda yəqinə ideologiya deyil, xüsusən də, söhbət yalnız onun anqlosakson modifikasiyalarından gedirsə! Hər şeyi bir kənara qoysaq, ele Kant və Hegelin fəlsəfi sistemlərində sərgilənən əsl insanpərvər "liberalizm", baxmayaraq ki hələ adekvat dəyərləndirilməyib, çox-çox dəyər və fəzilətlərə (o cümlədən, insan haqlarına) qida, qol-qanad verib və əmin-nəm ki, gələcəkdə də verəcək. Dü-

şünürəm ki, insan haqları ideyasının, hüquqi dövlət nəzəriyyəsinin, vətəndaş cəmiyyətinə dair təsəvvürlərin postneoklassik elmi paradigma zəminində gözlənilən inkişafı xeyli dərəcədə bu böyük mütəfəkkirlərin yaradıcılığına yenidən qayıdışla bağlı olacaqdır. Burada, hələ ki, bəşəriyyətin lazımlıca dəyərləndirmədiyi çox fəzilətlər var."

L.İsgəndərova yazır: "İnsan hüquq və azadlıqları - bu, hər şeydən əvvəl, insanın digər insanlarla birlikdə təyinatı, yeri və rolu haqqında fəlsəfi, dünyagörüşü sistemi haqqında təsəvvürlərdir. İnsan hüquqları dünyanın quruluşuna, aləmin quruluşuna müəyyən baxışların məcmusunu özündə ehtiva edir. Bu hüquqlar adı hüquqlardan ibarət deyil, onlar aləmin dərk edilməsilə müşayiət olunan fenomenal dəyərlərdir. İnsan hüquqları hümanizm prinsipi - əsaslanan dünyagörüşüdür.

İnsan hüquqları haqqında cəmiyyətdə qurulan qarşılıqlı münasibətlərin qurulduğu humanist dəyərlər sistemi olması haqqında təsdiq də ədalətlidir. Əgər təsəvvür edilərsə ki, insan hüquqları insanlar arasında əxlaqi-etik norma və prinsiplərdən ibarət olan münasibətlərin sosial tənzimləyicilər sistemidir, bu zaman heç bir yanlışlığa yol verilməyəcəkdir. İnsan hüquqlarının hüquqi anlayış olması haqqında təsdiq də ədalətli hesab edilməlidir. Çünki bu hüquqlar şəxsiyyətin hüquq normalarında təsbitini xarakterizə edən hüquqlardır. Şəxsiyyətin statusunun hüquq normalarında təsbit edilməsi onun dövlət hakimiyyəti və dövlətin özü ilə qarşılıqlı münasibətlərinin göstəricisi deməkdir.

Göründüyü və artıq qeyd edildi ki, insan hüquqları heç də adi hüquqlar deyil. Onların ümumbəşəri dəyəri başqa meyarlarla da ölçülür. Məsələn, hüquq müdafiəçilərinin mülahizəsinə uyğun olaraq, insan hüquqları - bu, dövlət tərəfindən edilə bilən zorakılıqdan və törədilən özbaşınalıqdan müdafiə vasitəsidir. Deməli, müdafiə edilməli və təmin olunmalı olan insan hüquqlarının bilavasitə özü əslində insanın qoruyucusudur. Bu hüquqlar insanın sosial bir varlıq kimi təhlükəsizliyinin mühafizəçisidir. Lakin bununla da kifayətlənmək olmaz, belə ki, insan hüquqları planetdə dincliyin və əmin-amanlığın əsl qoruyucusudur. O, yer üzündə gərginliyin zəiflədilməsi və möhkəm sülhün bərqərar olmasının ən etibarlı təminatlarından biridir. Belə mülahizələr istənilən qədər uzatmaq mümkündür..."

Müəllifin qeyd etdiyi kimi, insan hüquqları azadlıq, demokratiya, totalitarizm, qloballaşma, irqi ayrı-seçkilik, dünya mədəniyyəti, tolerantlıq, zorakılıq, ekstremizm, faşizm, terrorçuluq, antisemitizm, millətçilik, dini təməllilik, ksenofobiya və s. bu kimi problemlərdən ayrılmazdır.

"İnsan hüquqları" və "vətəndaş hüquqları" anlayışları bir-birindən fərqli anlayışlardır. Lakin bu anlayışların hər ikisinə daxil olan elementlər və ayrı-ayrı konkret anlayışlar bir halda üst-üstə düşür, digər halda isə düşmürlər.

Beləliklə, insan hüquqları - bu, hər kəsin, insan ittifaqının üzvünün, hüququdur.

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDİF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Vətəndaş hüquqları dedikdə isə, dövlət hakimiyyəti ilə bağlı olan şəxslərin hüquqları nəzərdə tutulur.

Özünün varlığı ərzində müxtəlif formalarda olsa da, insan hüquqları ilə yanaşı, bu fenomenin başa düşülməsi ilə bağlı müəyyən təsəvvürlər və görüntülər təşəkkül tapmış, son nəticədə isə insan hüquqları nəzəriyyəsi formalaşmışdır.

Müasir elmi görüşlərdə insan hüquqları humanitar biliklərin kompleks sistemini təşkil edir. Bu bilik sahəsi özündə aşağıdakı əsas elm sahələrini ehtiva edir:

1. fəlsəfə (sosial fəlsəfə);
2. hüquq və dövlət haqqında təlimlər tarixi;
3. ümumdünya tarixi (bizim gərçəklerimizlə əlaqədar Azərbaycan tarixi və keçmiş SSRİ tarixi);
4. dövlət və hüquq nəzəriyyəsi;
5. konstitusiya hüququ;
6. beynəlxalq hüquq;
7. beynəlxalq humanitar hüquq;
8. politologiya (siyasətşünaslıq);
9. sosiologiya;
10. iqtisadiyyat;
11. etiologiya;
12. dinşünaslıq;
13. pedaqogika;
14. sosial psixologiya.

Əsrin son onilliyində dövlətlər arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın artması nəticəsində beynəlxalq hüquqda kifayət qədər qeyri-vərdişli, bir növ tautoloji ad daşıyan müstəqil sahə - "İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüququ."

İnsan hüquqları konfliktologiya, ünsiyyət mədəniyyəti, danışıqların aparılması, münasibətlərin həll edilməsi, hüquq-müdafiə hərəkatının

tarixi və praktikası kimi tətbiqi fənlər sistemində özünəməxsus əhəmiyyətli yer tutur.

Buna görə də, insan hüquqları haqqında danışarkən söhbətin hansı kontekstdə getməsi haqqında təsəvvürə malik olmaq lazımdır. Yəni bu kontekstdə söhbət əsasən, fəlsəfə, əxlaqi-etik, siyasi-hüquqi və s. barəsində gedir.

İnsanın təbii hüquqları öz tarixi köklərinə malikdir. Təbii hüquq konsepsiyasının əsasında (insanın təbii hüquqları haqqında nəzəriyyə də buradan meydana gəlmişdir) sosial-siyasi fikrin liberal-demokratik ənənəsi durur. Bu ənənə demək olar ki, artıq üç əsrdir inkişaf etdirilir. Təbii hüquq özündə azadlıq, ədalət, mülkiyyət, hamının qanun qarşısında bərabərliyi, xalqın hakimiyyətin yeganə mənbəyi qismində tanınması ideallarını ehtiva edir. Məhz sadalanan ideallar insan hüquqları və azadlıqları nəzəriyyəsinin təşəkkülü, formalaşması və inkişafı əsaslarına xidmət etmişlər.

Burjua inqilabları dövründə, yəni XVII-XVIII əsrlərdə təbii hüquq və insan hüquqları ideyaları bir çox böyük mütəfəkkirlər və maarifçilər tərəfindən inkişaf etdirilmiş və dəstəklənmişdir. Belə maarifçi-mütəfəkkirlərə Hollandiyada Huqo Qrotsi və Benedikt Spinozani, İngiltərədə Tomas Hobbs və Con Lokku, Fransada Jan-Jak Russo və Volteri, Amerika Birləşmiş Ştatlarında Tomas Cefferon və Aleksandr Hamiltonu, Rusiyada Aleksandr Radişşevi və başqalarını misal göstərmək olar.

Vahid Ömerov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru